

Валюшко Іван Васильович

кандидат політичних наук, провідний науковий співробітник

Національний інститут стратегічних досліджень

Valiushko Ivan

Candidate of Political Sciences, Leading Researcher

The National Institute for Strategic Studies

МІЛІТАРИЗМ ЯК РИСА РОСІЙСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА **MILITARISM AS A FEATURE OF THE RUSSIAN SOCIETY**

***Анотація.** У статті розглядається генеза мілітаристських настроїв у середовищі російського суспільства, інспірованих спецслужбами та розвинених за допомогою державної пропаганди. Намагання владіміра путіна досягти високого рейтингу суспільної довіри і закріпити свій політичний вплив всередині країни на рівні, близькому до абсолютного, названо головною з передумов відновлення імперських амбіцій російської держави та значної частини її громадян. Прослідковано формування культу владіміра путіна як відправної точки на шляху російської федерації до недемократичного врядування та базової рамки для консолідації суспільства навколо агресивної зовнішньої політики. Аналізується взаємозв'язок між культом особи та переконаннями російського суспільства у небезпеці з боку України й ворожості відносно неї на цьому ґрунті. На основі аналізу опитувань громадської думки і статистики затримань на антивоєнних акціях протесту сформульовано висновок про схвалення злочинної поведінки російських військовослужбовців, військового командування та керівництва країни не як результат облудної пропаганди, а внаслідок свідомого вибору.*

У підсумку констатовано пряму кореляцію між рівнем мілітаризації суспільства й збереженням існуючого владного режиму, а також використанням зовнішньої агресії як інструменту врегулювання внутрішніх суперечностей. За таких умов неспровокована та необґрунтована агресія проти України постає засобом національної консолідації російського суспільства на основі експансіонізму. Обґрунтовано правомірність розгляду поведінки росіян як виправдання агресії росії і геноциду українського народу. Заперечення причетності всього російського суспільства до війни проти України, а також його відповідальності за її розв'язання і ведення, у майбутньому можуть стати причиною нових воєнних конфліктів за ініціативи російської держави як проти України, так і проти інших держав у Центрально-Східній Європі.

Ключові слова: *мілітаризація, культ особи, тоталітаризм, російська агресія, війна.*

Summary. *The article examines the genesis of militaristic attitudes in Russian society, inspired one by the special services and developed by the state propaganda. Vladimir putin's efforts to achieve a high rating of public trust and consolidate his political influence within the country at a close to absolute level have been called the main prerequisites for the restoration of the imperial ambitions of the russian state and a large part of its citizens. The formation of the cult of vladimir putin as a starting point on the path of the russian federation to non-democratic governance and a basic framework for the consolidation of society around an aggressive foreign policy is traced. The relationship between the cult of personality and the beliefs of russian society about the danger from Ukraine and hostility towards it on this basis is analyzed. Based on the analysis of public opinion polls and statistics of arrests at anti-war protests, a conclusion was formulated that the criminal behavior of Russian servicemen, the military*

command and the leadership of the country is approved not as a result of misleading propaganda, but as a result of a conscious choice. As a result, a direct correlation between the level of militarization of society and the preservation of the existing power regime, as well as the use of external aggression as a tool for the settlement of internal conflicts was established. Under such conditions, unprovoked and unfounded aggression against Ukraine appears as a means of national consolidation of russian society on expansionism. The legality of considering the russians' behavior as a justification for russia's aggression and the genocide of the Ukrainian people is substantiated. The denial of the involvement of the entire russian society in the war against Ukraine, as well as its responsibility for war's start and conduct, in the future may become the cause of new military conflicts initiated by the Russian state both against Ukraine and against other states in Central-Eastern Europe.

Key words: *militarization, personality cult, totalitarianism, Russian aggression, genocide, war.*

Постановка проблеми. Міжнародні санкції проти росії не набули тотального характеру, з-поміж іншого, через популярну точку зору про напад на Україну як війну путіна і його політичного режиму, але не всіх росіян. Тим часом недотримання законів та звичаїв війни солдатами й офіцерами збройних сил російської федерації значною мірою спирається на заохочення збоку їхніх співвітчизників. Ототожнення звірств армії з настроями російського суспільства вимагає науково-практичного опрацювання. Результати таких досліджень можуть бути використані з метою обґрунтування колективної відповідальності росіян за воєнні злочини під час російсько-української війни.

Аналіз останніх публікацій і постановка дослідницького завдання. Мілітаризація російського суспільства, як правило, згадується в

контексті визначення специфіки авторитарного режиму владіміра путіна. Відтак вона розглядається як продукт та інструмент його консолідації в роботах Б. Джуди (Ben Judah) [6], як атрибут російської імперської свідомості в А. Бахтарова [3]. Загальні особливості цієї війни й ставлення російського суспільства до неї аналізується у циклі лекцій Я. Грицака [5]. Взаємовідносини між владою і населенням росії, специфіка внутрішніх процесів, які визначають агресивну зовнішню політику російської федерації, а також давня гібридизація її протистояння з Україною вивчаються в науково-аналітичних працях Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України [14]. Проте в рамках комплексного дослідження феномена мілітаризму в сучасній російській державі важливо встановити об'єктивні передумови для його розвитку насамперед як іманентної характеристики російського суспільства.

Виклад основного матеріалу. На перший погляд реальне ставлення росіян до цієї війни неоднозначне. Поряд зі схваленням бойових дій під виглядом «спеціальної воєнної операції» з 24 лютого 2022 року спостерігається і суспільне невдоволення їх початком. Масштаби і динаміка відповідних процесів незрівнянні, але сам факт антивоєнних заходів почав трактуватися окремими політичними діячами та експертами як достатня причина для розділення влади і населення.

При цьому невинуватна жорстокість російських солдатів може бути пояснена роздратуванням від опору і високих втрат у бойових зіткненнях із ЗСУ або проявом ексцесу виконавця. Утім є підстави розглядати поведінку і висловлювання військовослужбовців збройних сил російської федерації ширше. Повне ігнорування правил і звичаїв війни стосовно цивільного населення вказує на глибоке ідеологічне підґрунтя, яке сформувало відповідні ціннісні установки.

Письменник Андрій Любка називає акти фактичного геноциду українців закономірністю російського режиму в межах негативної селекції

російського суспільства [10]. В цілому не сперечаючись із цією ідеєю, варто зазначити, що негативне ставлення росіян до України стало виразним супутником неоголошеної війни, але не її неодмінною передумовою. За даними опитувань громадської думки, у червні 2021 року Україна була для росіян другою найбільш недружньою державою після США, але хороше і погане ставлення до неї перебувало у відносному балансі станом на серпень (39% проти 49%) і листопад (45% проти 43%) 2021 року [4]. Вже у лютому 2022 року кількість негативно налаштованих до України росіян почала стрімко зростати, доки не сягнула майже трикратної переваги. Натомість щодо українців висловлюються протилежні оцінки навіть після початку повномасштабної війни: 68% ставляться добре, 23% – погано [12].

Цинізм і показну відсутність причинно-наслідкових зв'язків між цими поглядами слід пояснювати традиційним для кремлівської риторики відокремленням українського народу від його держави, постулатами «русского міра», а також імперським мисленням російського суспільства. Казус «війни заради миру» виглядає послідовним продовженням політики, підкреслюючи нетерпимість, ксенофобію і переслідування нонконформізму, які панують на території росії [11].

Після 24 лютого 2022 року рівень агресивності й невротизації російського суспільства сягнув піку, але його мілітаризація розпочалася набагато раніше. Поширення уявлень про приреченість нинішнього світового порядку, російське месіанство і сприятливий момент для нарощення масштабів російського впливу призвели до реанімації ідеологічної практики часів холодної війни щодо культивування образу «зовнішнього ворога». Це останній з чотирьох умовних кроків на шляху формування культу особи після консолідації влади, насадження ідеології «русского міра» і створення потужної пропагандистської машини [9]. Для перетворення українців на ворогів, які загрожують фундаментальним

цінностям російської національної ідентичності, пропаганда почала апелювати до культу перемоги над нацизмом, нівелюючи задокументовану історію Другої світової війни на основі псевдонаукових заяв путіна.

Цей патерналізм російське суспільство успадкувало з радянських часів і ретранслювало його на інституційне та культурне середовище. Давнє осмислене бажання «сильної руки» було спроектоване на особистість президента російської федерації, починаючи з 1999 року [14]. Внаслідок вибухів у житлових будинках в містах Буйнакськ (4 вересня), Москва (8 і 13 вересня) і Волгодонськ (16 вересня) загинули понад 300 осіб. Уже 17 вересня газета «Коммерсантъ» публікувала добірку закликів збоку росіян до помсти й покарання бандитів, сформульованих у відверто шовіністичному вигляді: «розстріляти їх треба, цих чеченців... не дарма Сталін хотів їх всіх знищити» [13]. Знамените «мочити в сортирі», проголошене 24 вересня 1999 р., надовго стало візитною карткою путіна і ознаменувало восьмикратний злет його рейтингу до 80 %.

Вже у 2001 р. «ВВС» почала відзначати тенденції і передумови для формування культу особи новообраного російського президента. Штучно сконструйована харизма путіна є по-справжньому всеохопною і виходить за межі простої владної присутності, дозволяючи йому задовольнити будь-яку реальну або потенційну потребу суспільства: від полководця і геополітичного стратега до обізнаного з найменших локальних питань правителя.

Егоцентризм російського президента став частиною планомірної стратегії [8]. За даними «Левада-Центру», росіяни люблять тільки тих правителів, з якими пов'язане розширення і зміцнення імперії, протиставляючи їх тим, з ким пов'язують її ослаблення. Тому путін є абсолютним лідером за популярністю серед радянських і російських правителів ХХ-ХХІ ст. Відповідно, анексію Криму, вторгнення в Україну,

окупацію її територій, підтримало 4 з 5 росіян, посилюючи за путіним образ збирача «руських земель».

Таким чином ключова запорука успіху путіна – відповідність його слів і дій очікуванням і мріям мешканців росії про відновлення імперської величі. Зворотною стороною цих процесів стало ототожнення всієї владної системи з президентом держави і возведення особистої відданості йому до запоруки стабільності цілого конструкту державного управління. Під час війни мобілізація навколо лідера призводить до культу героїчної смерті [7]. Такий підхід маркує відтворення тоталітаризму сталінської доби.

Суттєва тотожність між режимами Сталіна і путіна помітна в контексті порівняння російсько-української та російсько-фінської воєн. Дискурс Зимової війни 1939 року так само використовувався пропагандою для обґрунтування загарбницьких бойових дій як засобу захисту власних кордонів та інтересів. Радянським пропагандистам імпонували ідеї Альберта Юджина Канна і Майкла Сейерса (відповідно, американського журналіста й ірландського письменника), які трактували західну допомогу фінам не інакше як прояв посиленої антирадянської кампанії під фальшивим гаслом [2]. Аналогічно описують розв'язану Кремлем війну сучасні російські пропагандисти, говорячи про боротьбу з усім «колективним Заходом» і називаючи її правомірною справою.

На протипагу радянському суспільству зразка 1939 року, громадяни російської федерації мають набагато ширший доступ до різноманітних джерел інформації. Навіть атмосфера тоталітарного контролю з боку режиму за інформаційним простором не позбавляє їх можливості ознайомитись з реальними передумовами і причинами нападів їхньої держави на сусідні суверенні країни. Замість реалізації цієї спроможності і надання справедливих оцінок відповідним процесам росіяни протягом 2014-2022 років толерували деструктивну активність кремля і продовжують підтримувати збройні сили.

За даними правозахисного проекту «ОВД-ИНФО», антивоєнний протест у росії не припиняється із самого початку війни і вже призвів до 19,5 тисяч затримань. Можливо, для наскрізь поліцейської держави це піковий прояв народного невдоволення, але вимірювання енергії протесту кількістю затриманих учасників є своєрідним вироком антивоєнному потенціалу росіян загалом.

Глибока й динамічна мілітаризація суспільства сприяє збереженню існуючого владного режиму, а зовнішня агресія стає інструментом врегулювання внутрішніх проблем і суперечностей. Виходячи із формули Карла фон Клаузевіца про сприйняття війни як продовження політики іншими засобами [1], російська агресія взагалі і супроти України зокрема, окрім досягнення геополітичних цілей є й засобом національної консолідації російського суспільства. Придатність цієї формули для опису підходів сучасної росії до здійснення своєї політики свідчить про те, що вона залишилась експансіоністською та імперською.

За цих умов виправдання для суспільства, агресивно налаштованого відносно сусідніх чи віддалених держав і їх об'єднань, знаходить внутрішня пропаганда, яка формує викривлене сприйняття дійсності, прирівнюючи агресора до жертви чи переставляючи їх місцями. Поширена ідея про абсолютно мирне співіснування ліберальних демократій між собою[5], маніпулятивно трактується росією як прояв активнішої зовнішньої експансії. Російські апеляції до необхідності протидіяти розширенню НАТО на Схід або «демлітаризувати» Україну є практичним втіленням подібних ідей. Найбільша небезпека полягає в тому, що вони поділяються як путіним, так і пересічними росіянами.

Згідно із соціологією, рік кровопролитної війни суттєво не зменшив рівень підтримки дій російської армії в Україні, а окремі результати взагалі справляють достатньо суперечливе враження. Зокрема, половина росіян підтримує негайне припинення вогню і мирні переговори з Україною, але

повернення їй раніше захоплених територій і її членство в НАТО для більшості є неприпустимим. Головними цілями «спеціальної операції» росіяни продовжують називати захист російських кордонів, а сам конфлікт сприймають як війну росії та Заходу. Вони консолідовані навколо кремля, підтримують путіна, бачать чіткі розділові лінії у схемі «свій-чужий».

Оголошення мобілізації остаточно замкнуло росіян у пастці лояльності: отримуючи безпосередню та непрямую адвокацію своїх злочинів на території суверенної держави, режим путіна зробив суспільство співвідповідальним за втілення злочинних задумів й уможливив поширення терору на нові території. Це станеться за умови, що росія уникне поразки у війні проти України і збереже можливості для відновлення воєнного потенціалу. Іншим фактором буде уникнення колективної відповідальності російського суспільства і поширення в його середовищі реваншистського ресентименту й відчуття втраченої перемоги.

Таким чином, звинувачення на адресу особисто путіна, його найближчих прибічників, силового блоку чи всього політичного режиму в розв'язанні війни проти України та веденні її вкрай варварськими методами не вичерпують коло причетних. Відповідальність росіян, котрі заперечують сам факт міжнародного злочину агресії, займаються її виправданням або ігноруванням, підтримують діяльність свого президента й основних політичних інститутів так само вимагає як публічного визнання, так і нормативного закріплення. Мілітаристські настрої російського суспільства мають бути предметом більш глибокого аналітичного вивчення у перспективі завершення російсько-української війни задля недопущення повторної ескалації чи розвитку нового конфлікту, незалежно від об'єкту нападу.

Література

1. Clausewitz C. von. On War / Howard M., Paret P. (Indexed ed.). New Jersey: Princeton University Press. 1989. 99 p.
2. Sayers M., Kahn A. E. The great conspiracy against Russia. New York: Boni & Gaer. 1946. 397 p.
3. Бахтаров А. Мілітаризм як невід'ємний атрибут російської імперської свідомості // Слово і час. 2014. № 2. С. 73-76.
4. Главные «дружественные» и «недружественные» страны // Левада-центр. URL: <https://www.levada.ru/2021/06/15/glavnye-druzhestvennye-i-nedruzhestvennye-strany/> (дата звернення: 16.11.2022).
5. Грицак Я. Війни модерної доби та російсько-українська війна // Збруч. URL: <https://zbruc.eu/node/111693> (дата звернення: 10.03.2023).
6. Джуда Бен. Крихка імперія. Як Росія полюбила і розлюбила Владіміра Путіна. Київ: Медуза. 2015. 414 с.
7. Колесников А. Ізольований параноїк. Сто причин вважати Путіна реінкарнацією Сталіна // Главком. URL: <https://glavcom.ua/publications/izolovaniy-paranojik-sto-prichin-vvazhati-putin-reinkarnatsijeju-stalina-887873.html> (дата звернення: 14.11.2022).
8. Культ личности Путина // FAKEOFF. URL: <http://fakeoff.org/religion/kult-lichnosti-putina> (дата звернення: 10.07.2018).
9. Культурная личность или культ личности? Четыре шага к бездне, которые сделал Путин // Тексти. URL: https://texty.org.ua/archive-blogs/56359/Kultovaja_lychnost_yly_kult_lychnosty_Chetyre_shaga-56359/ (дата звернення: 14.11.2022).
10. Любка А. Країна негативної селекції // Збруч. URL: <https://zbruc.eu/node/111399> (дата звернення: 15.11.2022).
11. Мисловський І. Звірства російської армії в Україні: колективна вина росіян чи особисто Путіна? // Радіо Свобода. URL:

<https://www.radiosvoboda.org/a/zvirstva-voyenni-zlochyny-rosiyany-putin/31795679.html> (дата звернення: 14.11.2022).

12. Отношение к странам и их гражданам // Левада-центр. URL: <https://www.levada.ru/2022/09/06/otnoshenie-k-stranam-i-ih-grazhdanam/> (дата звернення: 16.11.2022).
13. Прямая речь // Коммерсантъ. 17.09.1999. № 169 (1813). URL: <https://www.kommersant.ru/doc/225708> (дата звернення: 10.03.2023).
14. Режим Путіна: перезавантаження-2018 / За заг. ред. М. Розумного. Київ: НІС. 2018. 480 с.

References

1. Clausewitz C. von. On War / Howard M., Paret P. (Indexed ed.). New Jersey: Princeton University Press. 1989. 99 p.
2. Sayers M., Kahn A. E. The great conspiracy against Russia. New York: Boni & Gaer. 1946. 397 p.
3. Bakhtarov A. Militaryzm yak nevidiemnyi atribut rosiiskoi imperskoi svidomosti // Slovo i chas. 2014. № 2. S. 73-76.
4. Glavnyie «druzhestvennyie» i «nedruzhestvennyie» strany // Levada-sentr. URL: <https://www.levada.ru/2021/06/15/glavnye-druzhestvennye-i-nedruzhestvennye-strany/> (date of application: 16.11.2022).
5. Hrytsak Ya. Viiny modernoi doby ta rosiisko-ukrainska viina // Zbruch. URL: <https://zbruc.eu/node/111693> (date of application: 10.03.2023).
6. Dzhuda Ben. Krykhka imperiia. Yak Rosiia poliubyla i rozliubyla Vladimira Putina. Kyiv: Meduza. 2015. 414 s.
7. Kolesnykov A. Izolovanyi paranoik. Sto prychn vvazhaty Putina reinkarnatsiieiu Stalina // Hlavkom. URL: <https://glavcom.ua/publications/izolovaniy-paranojik-sto-prichin-vvazhati-putin-reinkarnatsijeju-stalina-887873.html> (date of application: 14.11.2022).

8. Kult lichnosti Putina // FAKEOFF. URL: <http://fakeoff.org/religion/kult-lichnosti-putina> (date of application: 10.07.2018).
9. Kultovaya lichnost ili kult lichnosti? Chetyre shaga k bezdne, kotoryie sdelał Putin // Teksti. URL: https://texty.org.ua/archive-blogs/56359/Kultovaja_lychnost_yly_kult_lychnosty_Chetyre_shaga-56359/ (date of application: 14.11.2022).
10. Liubka A. Kraina nehatyvnoi selektsii // Zbruch. URL: <https://zbruc.eu/node/111399> (date of application: 15.11.2022).
11. Myslovskiy I. Zvirstva rosiiskoi armii v Ukraini: kolektyvna vyna rosiian chy osobysto Putina? // Radio Svoboda. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/zvirstva-voyenni-zlochyny-rosiyany-putin/31795679.html> (date of application: 14.11.2022).
12. Otnoshenie k stranam i ih grazhdanam // Levada-tsentr. URL: <https://www.levada.ru/2022/09/06/otnoshenie-k-stranam-i-ih-grazhdanam/> (date of application: 16.11.2022).
13. Pryamaya rech // Kommersant'. 17.09.1999. # 169 (1813). URL: <https://www.kommersant.ru/doc/225708> (date of application: 10.03.2023).
14. Rezhym Putina: perezavantazhennia-2018 / Za zah. red. M. Rozumnoho. Kyiv: NIS. 2018. 480 s.